

400 METŲ PSICHOLOGIJOS MOKSLUI LIETUVOS MOKYKLOSE

R. PLEČKAITIS

Psichologijos mokslas mūsų krašte atsirado feodalizmo laikotarpiu. Su psichologija pirmiausia susipažino tie Lietuvos bajorų sūnūs, kurie studijavo Centrinės ir Vakarų Europos universitetuose (Lietuvoje aukštosios mokyklos dar nebuvo). XIV—XVII a. lietuviai studentai mokėsi Prahos, Krokuvos, Karaliaučiaus, Leipcigo, Ingolštato-Miuncheno, Graco, Strasburgo, Ciuricho, Ženevos, Liuveno, Frankfurto prie Oderio, Paryžiaus, Bolonės, Paduvos ir kituose universitetuose. Netgi įkūrus Lietuvoje aukštąją mokyklą, dalis didikų tebesiuntė savo sūnus į užsienį eiti mokslų. Remiantis paskelbtomis užsienio universitetų matrikulomis, suregistruota apie 2000 juose besimokiusių studentų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Daugelis jų baigdavo filosofijos fakultetą, o nemaža dalis įgydavo netgi mokslinius laipsnius — bakalauro, magistro, daktaro.

Grįžę iš užsienio, lietuviai studentai parsiveždavo universitetuose klausytų paskaitų užrašus, o kol nebuvo išrastas knygų spausdinimas — rankraštines knygas. Gal būt, tokiu keliu į Lietuvą pakliuvo seniausias mūsų respublikoje esantis mokslinio turinio veikalas — XV amžiaus rankraštinė knyga¹. Šią įmantrios kaligrafiškos rašysenos kny-

gą sudaro dvi dalys: pirmojoje dalyje dėstoma viduramžių psichologija, antrojoje — filosofinis bažnytinių dogmų aiškinimas. Ši rankraštinė knyga iki šiol tebėra netyrinėta, o gali būti reikšminga viduramžių psichologijos istorijai.

Studijuojant užsienio universitetuose, daliai lietuvių studentų teko laimėti klausytis garsių tuometinės Europos mokslininkų paskaitų. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje saugojama italų Renesanso filosofo Cezarės Kremoninio paskaitų, skaitytų Paduvos universitete, užrašai. Šiame universitete nemaža lietuvių studijavo filosofiją, teisę, mediciną. Psichologijos istorijos tyrinėtoją gali džiuginti tai, kad šiose Č. Kremoninio paskaitose yra ir psichologijai skirta gamtos filosofijos dalis — traktatas „Apie sielą“. Yra pagrindo manyti, kad Johano Keplerio mokinių tarpe buvo bent vienas lietuvis. Kai J. Kepleris 1594—1600 m. dėstė Graco akademijoje, joje studijavo ir Lietuvos bajoro sūnus Jonas Kimbaras. 1600 m. jis baigė šios akademijos filosofijos fakultetą ir išspausdino laisvųjų mokslų ir filosofijos magistro laipsnio tezes: „Filosofijos teoremos apie pasaulį ir jo dalis“ (*Theoremata philosophica de mundo et eius partibus*). Dalis Kimbaro tezių skirta psichologi-

¹ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 22, 100. Bx-XXV.

jai. Čia jis seka radikaliąja viduramžių psichologijos kryptimi, aiškindamas intelektualinį pažinimą, jutimiško pažinimo ir mąstymo santykį.

Tačiau, kol Lietuvoje nebuvo aukštosios mokyklos ar kolegijos su filosofijos studijomis, psichologijos raidai nebuvo sąlygų, nes anuo metu mokslai koncentravosi mokyklose. Viduramžiais, taip pat XVI—XVII a. scholastikoje psichologija vystėsi filosofijos prieglobstyje. Psichologija nebuvo net savarankiška filosofijos disciplina. Scholastinę filosofiją sudarė keturios disciplinos: logika, fizika, arba gamtos filosofija, metafizika ir etika. Psichologija tebuvo atskira fizikos dalis, kurioje buvo aiškinamas Aristotelio veikalas „Apie sielą“ (*De anima*), dėl to šioji dalis buvo vadinama *animastica*. Nors jau XVI a. Goklenijus ir Kasmanas, o paskui ir Melanchtonas vartojo psichologijos terminą, išleidę net veikalus, kurių pavadinimuose figūravo šis terminas (1594 m. Kasmanas išleido veikalą *Psychologia antropologica*), tačiau tik XVIII a. mokslo sistemojui Ch. Volfui ėmus jį plačiai vartoti, terminas *psichologija* prigijo ir buvo visuotinai priimtas.

Taigi psichologijos atsiradimas Lietuvoje neatskiriamas nuo filosofijos mokslo atsiradimo mūsų krašte, o pastarojo atsiradimo priežasčių reikia ieškoti tuometiniuose visuomeniniuose santykiuose. Vakarų Europoje kilęs reformacijos judėjimas, savo esme nukreiptas prieš feodalinį išnaudojimą bei katalikų bažnyčią, susilaukė atgarsio ir Lietuvoje. Kartu su reformacija mūsų krašte plito renesanso ir humanizmo kultūra. Itin vaisingas visuomeninės minties istorijai Lietuvoje buvo arionų judėjimas. Arionai — tai radikaloji reformacijos kryptis, kovoje su scholastika ir oficialiąja teologija reiškusi racionalizmą bei pažangias visuomenines pažiūras. Arionų teoretikų — M. Cechovičiaus, S. Budnio, J. Licinijaus Namislavskio ir kitų — kūriniuose reiškiamos atskiros filosofi-

nės ir psichologinės idėjos bei pažiūros. Deja, iki šiol nė vienas mūsų tyrinėtojas, taip pat niekas Lenkijoje ar Baltarusijoje nesiėmė specialiai tirti minėtų autorių psichologinių pažiūrų. O panašus darbas ypač reikalingas: jis užpildytų spragą, tiriant psichologijos raidą Lietuvoje.

1538 m. A. Kulvietis Vilniuje įkūrė reformatų mokyklą, kurioje mokėsi apie 60 moksleivių. Tačiau dėl persekiojimų 1542 m. ji buvo uždaryta. Trūkstant duomenų apie mokslų būklę šioje mokykloje, galima spėti, kad vargu ar joje galėjo būti dėstoma filosofija, o kartu su ja ir psichologija. Geriausiu atveju ši mokykla prilygo viduriniajam kolegijų tipui — su vadinamosiomis *humaniora* studijomis, t. y. su poetikos ir retorikos klasėmis.

Vietiniai katalikų dvasininkai pasirodė nepajėgūs sulaukyti reformacijos plitimo, todėl 1569 m. į Lietuvą buvo pakviesti jėzuitai. Jie tuoj pasirūpino įsteigti vidurinio lavinimo mokyklą — kolegiją. Nors dvi žemiausios klasės veikė jau 1569 m., tačiau oficialiai kolegija buvo atidaryta 1570 m. Tų metų rugsėjo 15 d. prasidėjo mokslas penkiose jos klasėse: žemiausioje, gramatikos, sintaksės, poetikos ir retorikos. 1570 m. filosofijos studijų dar nebuvo.

Po metų, 1571 m., kolegijoje buvo įsteigtos filosofijos studijos — trejų metų filosofijos kursas, paeiliui išdėstant minėtas scholastinės filosofijos disciplinas. 1571 m. spalio mėnesį chorvatas Tomas Zdelaričas, pirmasis Vilniaus jėzuitų kolegijos filosofijos profesorius, pradėjo dėstyti pirmąją tuometinės filosofijos discipliną — logiką. Kolegijoje imta ruošti iškilmingam filosofijos studijų atidarymui. Tačiau Vilniuje prasidėjo maro epidemija, gyventojai ir kolegijos moksleiviai bėgo iš miesto, spalio mėn. pabaigoje mokslas kolegijoje nutrūko. Filosofijos studijos buvo atnaujintos 1572 m. vasario mėn.: 26 klausytojams T. Zdelaričas toliau dėstė lo-

giką. Vasario 25 d. įvyko iškilmingas filosofijos studijų atidarymas: buvo pasakyta kalba apie filosofijos vertingumą ir įvyko disputas iš logikos. Bet maro epidemija dar nebuvo visai užgesusi — balandžio mėn. jos auka tapo ir T. Zdelaričas. Laikinai jį pakeitė matematikos profesorius Vaitiekus Teoboltas. Dar tais pačiais metais filosofijai dėstyti laikinai buvo paskirtas naujas profesorius — Jonas Vigeris. Filosofijos dėstymas normalizavosi, kai 1572 m. ją ėmė dėstyti škotas Jonas Hėjus.

Užbaigęs logiką, Hėjus 1573 m. pradėjo dėstyti antrąją filosofijos discipliną — fiziką, arba gamtos filosofiją. Nors Hėjaus paskaitos neišliko, tačiau, turint omenyje tą eilę, kuria buvo priimta dėstyti atskiras fizikos kurso dalis, bei remiantis jo paties liudijimu, darosi aišku, kad psichologijai skirtąją dalį jis išdėstė 1574/75 mokslo metais. „Šiuo metu aiškinu trečiąją Aristotelio „Apie sielą“ knygą“, — rašė Hėjus 1575 m. vasario 4 d. laiške jėzuitų generolui Merkurianui². Kadangi psichologijai skirtoji dalis buvo gana plati, Hėjus ją pradėjo dėstyti 1574 m. rudenį ir baigė 1575 m. žiemą. Bent pirmąją veikalo „Apie sielą“ knygą Hėjus aiškino 1574 m. Užbaigęs gamtos filosofiją, jis dar išdėstė metafizikos kursą. Taigi, remiantis tuo, kas žinoma, galima tvirtinti, kad 1574 m. Lietuvos mokyklose imta dėstyti psichologija. Tad 1974 m. sukanka 400 metų nuo psichologijos mokslo atsiradimo Lietuvos mokyklose. Škotas Jonas Hėjus — pirmasis psichologijos dėstytojas mūsų krašte.

Jau Vilniaus jėzuitų kolegijoje reiškėsi nuomonių skirtumai, nominalistai polemizavo su tomistais. Hėjus Aristotelio veikalus, iš jų ir „Apie sielą“, aiškino, remdamasis Dunso Skoto pažiūromis, o teologijos profesorius ispanas Petras Vijana buvo tomistas. Kad jų pažiūros buvo skirtingos, matome iš dažnų disputų ir aštrių susidūrimų. Ordino vadovybė palaikė Vijaną, o Hėjus, 1575 m. gegužės 10 d. užbaigęs normaliomis sąlygomis trejus metus trunkantį filosofijos kursą, turėjo iš kolegijos pasitraukti ir išvyko iš Vilniaus. Tų pat metų spalio 5 d. filosofiją pradėjo dėstyti Vijana.

Psichologiją Vijana pradėjo dėstyti 1577 m. rudenį ir užbaigė 1578 m. žiemą. Išliko pirmieji iki šiol žinomi darbai iš psichologijos, parašyti Lietuvos mokyklose, būtent, Vilniaus jėzuitų kolegijoje. Tai P. Vijanės studentų parašytos, pačiam Vijanai vadovaujant, ir Vilniaus spaustuvėje išspausdintos psichologijai skirtos tezės, kurias tie studentai gynė 1577 m. gruodžio 17 d., 1578 m. vasario 28 d. ir 1578 m. gegužės 16 d. disputų metu³. Tai, ką mes dabar vadiname seminarais, anuo metu mokyklose įgaudavo disputų formą. Tokius disputus iš anksto paruošdavo. Vieni studentai gindavo tam tikrus teiginius, kiti juos kritikuodavo. Disputuose dalyvaudavo ir profesoriai. Disputai vykdavo šeštadieniais (*sabbativa philosophorum* — „filosofų šeštadienis“). Kartais diskutuodavo tik to paties kurso studentai („logikų šeštadienis“, „fizikų šeštadienis“, „metafizikų šeštadienis“). Bet neretai

² Cituojama pagal L. Piechnik, Początki Akademii Wileńskiej (1569—1600). Nasza przeszłość, t. XL, Kraków, 1973, s. 99.

³ Assertiones philosophicae menstruae ex posteriori de Ortu et interitu, et primo de Anima, libris Aristotelis, defendendae in Collegio Vilnensi Societatis Jesu 17 die Decembris, hora 21. Vilnae, 1577.

Assertiones philosophicae menstruae ex secundo libro Arist. de Anima, de ijs quae ad sensus exteriores spectant, et ex primo libro Metaphysicae defendendae in Collegio Vilnensi Societatis Jesu 28 Februarij hora 21. Vilnae, 1578.

Assertiones philosophicae ex praecipuis totius philosophiae Aristotelis difficultatibus defendendae, in Collegio Vilnensi Societatis Jesu, Maii 16. Hora 17. Vilnae, 1578.

diskutuodavo skirtingų kursų ar net skirtingų fakultetų studentai: teologas su metafizikos kurso studentu, fiziką studijuojantis su logiku ir pan. Mėnesio pabaigoje būdavo ruošiami stambesni disputai (*menstrua philosophorum*). Minėtos psichologijos tezės kaip tik buvo gintos tokiuose stambesniuose disputuose.

Vienose šių tezių, pavadintose „Mėnesiniai filosofijos teiginiai iš Aristotelio knygų — antrosios „Apie atsiradimą ir išnykimą“ ir pirmosios „Apie sielą“, — ginti Vilniaus jėzuitų kolegijoje gruodžio 17 dieną 21 val. Vilniuje, 1577 m.“, psichologijai skirtos 4 tezės: 9—12. Jose dėstomi bendriausi scholastinės psichologijos teiginiai: animastikos objektas yra siela, o ne sielą turįs kūnas, nes sieloje „atrandama visa tai, kas reikalinga mokslui, būtent, kad ji yra žmogiškojo pažinimo bei mąstymo objektas“; vienų psichologijos teiginių teisingumas aiškus aprioriškai, kitų — aiškus aposterioriškai; siela negalinti vien maitintis bei justi, ji peržengianti kūno nustatytas ribas ir galinti mąstyti. Mokslo pobudį nulemia jo objektas, o dėl to animastika savo objekto vertingumu ir savo pačios naudingumu pranoksta daugelį mokslų, ji naudinga gamtos filosofijai, matematikai, metafizikai, logikai, medicinai ir civilinei teisei.

Kitose tezėse „Mėnesiniai filosofijos teiginiai iš antrosios Aristotelio „Apie sielą“ knygos, liečiantys išorinius jautimus, ir iš pirmosios „Metafizikos“ knygos, ginti Vilniaus jėzuitų kolegijoje vasario 28 d. 21 val. Vilniuje, 1578“, psichologijai skirta 9 tezės: 1—9. Jose dėstomi scholastinės psichologijos teiginiai apie išorinių pojūčių atsiradimą, esą, Aristotelis teisingai nurodęs, kad išoriniais pojūčiais nustatoma objektų dydis, figūra, skaičius, judėjimas ir rimtis. Paskelbiami teiginiai apie regėjimo, klausos, kvapo, skonio ir lytėjimo pojūčius, pateikiamos Empedoklio, platonikų,

Aristotelio ir Galeno pažiūros tais klausimais.

Rašinyje „Filosofijos teiginiai iš visos Aristotelio filosofijos ypač keblių vietų, ginti Vilniaus jėzuitų kolegijoje gegužės 16 d. 17 val. Vilniuje, 1578“, psichologijai skirta 13 tezių: 39—51. Jose tvirtinama:

39. Animastikos objektas yra ne tik maitinančioji ir juntančioji siela, bet ir mąstančioji. Dėl to savo vertingumu ši mokslą tepranoksta pirmoji filosofija, t. y. metafizika.

40. Subtiliausias gamtos tyrinėtojas Aristotelis tiksliai nustatė du sielos apibrėžtumus. Priešingai Galeno ir kitų pažiūroms, siela yra substancija, pirmasis aktas, substanciali forma; ji nėra sudėtinė būtis.

41. Sielos problemą galima išspręsti arba nagrinėjant jos prigimtį, arba tiriant jos sugebėjimus. Pirmuoju atveju siela suteikianti gyvybę visam kūnui, antruoju — priklausomai nuo veikimo pobūdžio — atskiroms kūno dalims. Kraujas yra gyvybę teikianti dalis. Sielos skiriamasis ir vertingas požymis tas, kad ji suteikia formą visam kūnui ir atskiroms jo dalims.

42. Nors protą turinti siela negali būti skaidoma į sudėtines dalis, tačiau, remiantis Aristotelium, išskiriamos penkios žinojimo rūšys. Yra trys sielų rūšys: maitinančioji, juntančioji ir mąstančioji. Tame pačiame objekte gali būti daug sielų, tačiau tik viena jų yra substanciali forma, iš kurios kyla visi, tegul ir įvairūs, veiksmai.

43. Vienų sielos sugebėjimų subjektas yra visuma, sudaryta iš kūno ir sielos, kitų nešėjas — tik siela. Tie sugebėjimai iš esmės skiriasi nuo savojo subjekto ir tarpusavyje. Iš maitinančiosios sielos sugebėjimų ypač pažymėtini trys: jų dėka gyvoji būtybė maitinasi, auga ir dauginasi.

44. Atmetę daugelį koncepcijų, laikomės tos, kuri teigia, kad sugebėjimas justi yra aktyvus ir pasyvus. Jutimiš

kieji vaizdai (*species*) siejasi tarpusavyje ir tą sugebėjimą skatina veikti.

45. Pasak Aristotelio, jutimai teikia neklaidingas žinias apie savo objektą; jutimai klysta, kai jie panaudojami ne jų objektui pažinti. Kai jutimai imami jų vertingumo bei pirmenybiškumo požiūriu, tai pirmoji vieta tenka regėjimui.

46. Nėra abejonės, kad egzistuoja bendroji juslė. Yra įvairių pažiūrų dėl jos funkcijų. O mes laikomės pažiūros, kurios daugelis laikosi, būtent, manome, kad specifinė bendrosios juslės funkcija yra apimti įvairių jutimų turinio skirtumus ir pačius aktus, priklausančius skirtingiems jutimų sugebėjimams. Laikomės pažiūros, kuri teigia esant tris vidinius jutimus: bendrąją juslę, manymą (*aestimatio*) ir jutimiškąją atmintį. Visa tai geriausiai yra išdėstęs Aristotelis.

47. Atmetę Averoeso pažiūrą, kuri prieštarauja ne tik daiktų tvarkai, bet ir švenčiausiajam tikėjimui, tvirtiname, kad siela turi pažinimo sugebėjimą, kad ji tikrai yra žmogaus forma, teikianti jam gyvybę ir visas kitas savybes, ir kad atskiri žmonės turi atskiras sielas.

48. Nors daugelis energingai ginčija tai, ką Aristotelis pasakė apie mūsų sielos nemirtingumą bei amžinąją trukmę, vis dėlto mes pritariame tiems, kurie, remdamiesi Filosofo (Aristotelio.— R. P.) nuomone, mano, kad mąstančioji siela yra nemirtinga. Protas apie atskirybes mąsto ne specialiais jų atvaizdais, bet universalijų dėka.

49. Aktyvi dvasinė jėga, kurią vadiname aktyviuoju protu, dėl to yra būtina, kad, jos netekus, siela netektų intelektualinio pažinimo sugebėjimo, negautų žinių apie daiktus. Aktyvusis protas nėra kažkoks sugebėjimas, atskirtas nuo sielos ir pasyviojo proto. Mąstančiosios sielos substancialumo požiūriu yra lygios, nors sugebėjimas veikti kai kuriose jų išsiskiria panašiai, kaip skirtingas skaitinis žymėjimas skiriasi nuo skirtingų kūnų.

50. Atsižvelgiant į tai, kiek siela yra susijungusi su kūnu, mąstymo objektas yra konkreti, materialinė būtis, o tiesiogiai ir absoliučiai — būtis apskritai. Pažiūrą tų, kurie neigia esant intelektualines formas (*species*), laikome visiškai klaidinga. Tas pat pasakytina apie tuos, kurie intelektualines formas ignoruoja arba sutapatina su pažinimo aktu.

51. Kadangi, pasak Aristotelio, visas mūsų pažinimas naudojasi jutimais, tai išeina, kad dvasinių esybių (inteligencijų), kurių prigimtis išeina už jutimiško pažinimo sferos, mūsiškasis pažinimas,— atsižvelgiant į tai, kiek siela susijusi su kūnu,— nėra tikslus ir apibrėžtas. Nėra abejonės, kad proto siekimas visiškai skiriasi nuo jutimiškojo siekimo jau vien dėl to, kad tarp jų dažniausiai esti konfliktas ir jie labai vienas kitam prieštarauja.

Sprendžiant iš šių studentų rašinių, P. Vijana psichologijai skirtąjį traktatą dėstė tomistiškai, nuosaikiojo realizmo dvasia apdorodamas Aristotelio psichologinę koncepciją.

Didžiausios reikšmės filosofijos, o kartu ir psichologijos raidai mūsų krašte turėjo Vilniaus jėzuitų kolegijos pertvarkymas. 1579 m. jos vietoje buvo įkurta Vilniaus akademija, arba universitetas. Jo filosofijos fakulteto pirmieji profesoriai ir kartu psichologijos kurso dėstytojai buvo Leonardas Krakeris, filosofiją dėstęs 1578—1586 m., Martynas Smigleckis (1586—1591), Mykolas Ortizas (1591—1594) ir kiti. Netrukus sveitimšalius profesorius ėmė pakeisti lietuviai. Universiteto filosofijos profesorių tarpe randame Žygimantą Liaukšminą (dėstęs 1635—1638 m.), Albertą Kojelavičių-Vijuką (1641—1644), Stanislovą Tupiką (1645—1646; 1649—1650), Danielių Butvilą (1647—1650), Mykolą Telšietį (1665—1668), Aleksandrą Čirskį (1668—1671), Mykolą Joną Narmuntą (1682—1685) ir daugelį kitų.

XVI—XVIII a. švietimas buvo dvasi-
ninkų rankose. Be Vilniaus universite-
to, psichologija dar buvo dėstoma Kra-
žių ir Kauno jėzuitų kolegijose, taip pat
vienuolynų mokyklose — Vilniaus ir
Kauno pranciškonų, Kauno bernardinų,
Vilniaus karmelitų, Vilniaus, Seinų, Pa-
parčių, Raseinių dominikonų. Garsi bu-
vo Vilniaus Antakalnio trinitorių kole-
gija. Nauji vėjai papūtė, dėstant psi-
chologiją Vilniaus ir Kėdainių kalvinis-
tų mokyklose, Vilniaus pijorų kolegijoje.

Pavyko išaiškinti pirmąsias išlikusias
psichologijos paskaitas, dėstytas mūsų
krašto mokykloje. Tai Vilniaus univer-
sitate 1615 m. rudenį pradėtas ir 1616 m.
kovo 26 d. baigtas skaityti psichologijos
kursas, pavadintas *Quaestiones Peripa-
teticae ad tres libros Aristotelis De Ani-
ma*. Paskaitų autorius — iš Prūsijos kilęs
Vilniaus universiteto auklėtinis, o
1613—1616 m. universiteto filosofijos
profesorius Jokūbas Markvartas. Paskai-
tas klausęs studentas užrašė stropiai —
jos tada buvo diktuojamos pažodžiui,
dėl to šis rankraštinis psichologijos pa-
skaitų kursas yra visiškai autentiškas
profesoriaus dėstytų teiginių ir sampro-
tavimų užrašymas. Skaitant patį teks-
tą, pavyko nustatyti, kad šis kursas bu-
vo dėstytas Vilniaus universitete. Šio
rankraščio p. 78 v. kelis kartus minimas
Vilnius, sakoma: „čia, Vilniuje“, „esąs
čia, Vilniuje“. Kad kursas dėstytas ne
kokio nors Vilniaus vienuolyno mokyk-
los filosofijos studijoje, o universitete,
rodo jo turinys. Jame sekama koncepci-
jomis tų XVI a. filosofų, kurie buvo lai-
komi jėzuitų ordino teoretikais. O juk
žinoma, kad kiekvienas vienuolių ordi-
nas turėjo savus teoretikus, kurie jė-
zuitų teoretikų koncepcijas dažnai kri-
tikuodavo. Be to, problemų aiškinimo,
argumentavimo būdas minėtose paskai-
tose toks, koks buvo priimtas jėzuitų
mokyklose. Tokiame pačiame popieriuje
ir lygiai taip įrišti yra ir dar keli filo-
sofijos kursai, kuriuose pažymėta, kad
jie dėstyti Vilniaus universitete. Kursas

gana stambus: jis sunumeruotas lapais,
kurių, rašytų smulkia rašysena, yra 223,
taigi 446 puslapiai. Iš jų psichologijai
skirta 155 lapai (310 puslapių); likusią
kurso dalį sudaro metafizikos paskaitos.
Toks stambus kursas tegalėjo būti skai-
tomas Vilniaus universitete, kitų vie-
nuolių ordinų mokyklos tam buvo ne-
pajėgios — XVII a. pradžioje jų dar ne-
buvo arba jos tik kūrėsi. Nors šiame
kurse tepažymėta psichologijai skirtų
paskaitų užbaigimo data — 1616 m. ko-
vo 26 d., tačiau aišku, kad tokios pla-
čios apimties paskaitos turėjo būti pra-
dėtos dar 1615 m. rudenį. O visas filo-
sofijos (logikos, gamtos filosofijos, me-
tafizikos) kursas, kurio sudėtyje yra
kalbamosios psichologijos paskaitos,
buvo dėstytas 1613—1616 m.

Pažiūrėkime, kokios psichologijos pro-
blemos čia buvo nagrinėjamos. Psicho-
logijai skirtąją dalį sudaro traktatai,
kurie skirstomi į klausimus, o pastarie-
ji — į paragrafus.

Pratarmė. Knygų „Apie sielą“ subjek-
tas. Šio mokslo vertingumas ir naudin-
gumas. Šių knygų suskirstymas ir eilė.

Pirmas traktatas. Apie tai, ką reikia
tirti, aiškinant sielos substanciją.

Apie sielos prigimtį, arba esmę. Ar
tikslus yra Filosofo (Aristotelio) aukš-
čiau pateiktas sielos apibrėžimas? Kas
pasakytina dėl kito sielos apibrėžimo
24-ame tekste. Ar sielų yra tik trys
rūšys?

Apie sielos subjektą, arba sielą tu-
rintį kūną. Kurios žmogaus kūno dalys
yra vienuarūšės? Ar yra kūne skysčių,
kiek jų yra ir iš kur jie atsiranda? Apie
nevienarūšes organines dalis, tarnau-
jančias gyvybiniam sugebėjimui. Apie
organines dalis, tarnaujančias gamti-
niam sugebėjimui.

Apie būdą, kuriuo siela yra organinio
kūno aktas. Ar tik netgi pati mąstan-
čioji siela nėra kūno aktas? Ar siela yra
tik vieno kūno aktas? Ar daugelis sielų
yra vieno kūno aktas? Ar tame pačiame
organizme kartu su kokia nors siela yra

daugiau substancialių žemesniųjų aktų? Ar siela yra visų organinio kūno dalių aktas? Ar siela nedaloma į neskaidomas, arba esmines, dalis? Ar galimos skirstyti sielos yra vienarūšės ar nevienarūšės?

Antras traktatas. Apie sielos sugebėjimus apskritai.

Apie sugebėjimų atskyrimą nuo sielos ir jų subjektų. Ar sugebėjimai realiai atskiriami nuo sielos? Kas yra sielos sugebėjimų subjektas?

Apie sugebėjimų veikiantį ir apibrėžiantį pradžią. Ar gyvybiniai sugebėjimai atsiranda iš sielos kaip iš pirmą kartą ir betarpiškosios priežasties? Iš kur atsiranda sugebėjimų vienovė ir rūšinis skirtumas?

Trečias traktatas. Apie maitinančiosios sielos sugebėjimus, jos veiksmus ir reiškinius.

Apie maitinimosi sugebėjimą. Ar tikrai yra daug ir faktiškai skirtingų maitinančiosios sielos sugebėjimų? Ar maitinimasis būdingas tik organizmams, ar kiekvienam jų ir ar visuomet? Koks turi būti organizmų maistas? Kas yra alkis ir troškulys? Kokios priežastys gyvenimą prailgina ir sutrumpina?

Apie augimo sugebėjimą. Ar augimas yra tas pat, kas praretėjimas? Kokių būdu augama ir ar augama nepertraukiamai? Ar organizmai sau priskiria apibrėžto didumo ir mažumo terminus?

Apie atsiradimo sugebėjimą. Kaip apibrėžiamas organizmų atsiradimas? Iš ko ir iš kokios materijos formuojasi vaisius? Iš kur gyvūnuose pulsas ir kvėpavimas?

Ketvirtas traktatas. Apie išorinių jutimų sugebėjimus apskritai.

Apie išorinio jutimiškumo reiškimosi principą. Ar jutimas, ir ar tik jis, veiktamas sutampa su jutimiškumu? Ar jutimiškoms formoms būdinga apimtis arba dalumas ir kaip būdinga? Ar formos priklauso nuo objekto betarpiškai, jam atsirandant ir išsilaikant, ir ar įvairūs objektai sukuria įvairias formas?

Apie jutimiškus objektus. Kas yra bendroji jausmė ir ar ji sukuria tikrą ir atskirą pažinimo formos sugebėjimą? Ar jutimo objektu gali būti paties organo jutimiškoji forma ir jutimiško akto nebuvimas? Ar gali jutimai klysti, ir jei gali, tai kokių jutimiškų objektų atžvilgiu? Ar jutimiškumas būtinai turi būti kiekybinis arba materialus? Kokių būdu jutimiškas objektas paveikia jutimo organą? Ar žmogus, kaip ir kiti gyvūnai, junta visus jutimiškus objektus?

Penktas traktatas. Apie išorinius jautimus, skyrium paėmus.

Apie regėjimą, jo organą ir objektą. Kas yra regėjimo organas, arba betarpiškas jutimiškumas? Ar regėjimas atsiranda, kažką išoriškai išspinduliuojant, ar kažką iš vidaus įgaunant? Kas yra spalvos, kokios jos yra ir iš kur atsiranda? Ar šviesa yra atsitiktinis požymis ir koks jis yra? Kokia esti šviesa, kad ją galima matyti?

Apie klausą, jos objektą ir organą. Kas yra klausos organas? Kaip atsiranda garsas? Kas yra garso subjektas? Kaip garsas girdimas? Kaip atsiranda balsas ir garso atspindėjimas, arba aidas?

Apie uoslę, jos organą ir objektą. Kas yra uoslės organas, arba jos subjektas? Kas yra kvapas ir kaip jis atsiranda? Kas yra uoslė?

Apie skonį, jo organą ir objektą. Kas yra skonio betarpiškasis subjektas, arba organas? Kas yra skonio pojūtis ir iš kur jis atsiranda? Kaip gaunamas skonio pojūtis?

Apie lytėjimą, jo organą ir objektą. Kas yra lytėjimo organas? Ar lytėjimas įmanomas be jokio tarpininko? Ar lytėjimas sukeliamas betarpišku lytėjimo formos poveikiu?

Šeštasis traktatas. Apie vidinius jautimus.

Apie vidinių jutimų skaičių ir jų subjektą. Ar vidiniai jutimai yra realiai ir iš esmės atskiri? Kas yra vidinio jutimo organas, arba subjektas?

Apie vidinio jutimo objektą ir jo pasireiškimus. Kas yra jutimiškieji objektai vidinio jutimo atžvilgiu? Ar vidinius jutimus tarpiškai sukelia intensionalinės formos, kokios jos yra ir iš kur atsiranda? Kaip sukeliama įvairūs vidinio jutimo pasireiškimai? Ar visi gyvūnai turi tuos pačius išorinius ir vidinius jutimus? Ar sapnai yra vidinio jutimo, ar kieno nors kito sugebėjimai ir kaip jie atsiranda? Kaip sapne atsiranda jutimų ryšys?

Septintas traktatas. Apie mąstančiosios sielos sugebėjimus.

Apie aktyvųjį ir pasyvųjį protą. Ar tikrai sieloje yra aktyvusis protas ir koks jis? Kaip aktyvusis protas sąveikauja su vaizduote, sukurdamas intelektualines formas? Kokių objektų formas gali sukurti aktyvusis protas? Ar pasyvusis protas yra grynai pasyvus sugebėjimas? Ar pasyvusis protas kūne sukelia tik neaiškias vaizduotes, ar jis gali sukelti ir kitus veiksmus?

Apie mąstančiosios sielos siekimus. Kokie yra siekimai ir kas yra jutimiškas siekimas? Ar dvasinis siekimas skiriasi nuo laisvo pasirinkimo ir nuo mąstymo? Ar žmoguje yra dvejetainis judinantysis sugebėjimas? Kaip su pirmine judėjimu sąveikauja pažinimo ir siekimo sugebėjimas?

Paskutinis traktatas. Apie mąstančiąją sielą, laisvą nuo kūno.

Apie mąstančiosios sielos nemirtingumą. Ar, remiantis tikėjimu, yra tikra, kad siela nemirtinga? Ką apie sielos nemirtingumą sakė filosofai ir įžymūs Aristotelis. Ar įmanoma įrodyti žmonių nemirtingumą?

Apie atsiskyrusios sielos sugebėjimus ir veiksmus. Kokie sugebėjimai, būsenos ir formos išlieka atsiskyrusioje sieloje? Ar atsiskyrusioji siela gali lokališkai judinti save ir kitus kūniškus daiktus?

Šių psichologijos paskaitų autorius J. Markvartas dėstė ne spekuliatyviai,

bet ieškojo psichinių procesų materialaus pagrindo. Bent jau pradžioje jo dėstymo metodas, iš esmės kalbant, buvo mokslinis — jau pirmame traktate jis aiškino materialų sielos pagrindą: aprašo žmogaus kūno anatomiją — odą, raumenis, kaulus, kremzles, raiščius, gyslas; nurodo, kad yra nemažai liaukų, ypač smegenyse, gaminančių skysčius ir koreguojančių įvairių organizmo dalių veiklą; aprašo venas ir arterijas, kraujo apytaką, plaučius, skrandį, žarnyną, kepenis, žodžiu, žmogaus kūno organus ir jų funkcijas ano meto supratimu. Plačiau aiškinama nervų sistema, smegenys: nervai išeina iš galvos ir nugaros smegenų, pasklinda po visą kūną, jų dėka juntama, kūnas gali judėti. Smegenys — akyta substancija, kurią saugo apvalkalai; priekinė jų dalis vadinama tiesiog smegenimis, užpakalinė dalis — smegenėlėmis, yra ir tarpinės smegenys; yra smegenų pusrutuliai, jų vingiai⁴. Nagrinėdamas juntančiąją sielą, autorius kiekvieną pojūtį pradeda aiškinti, analizuodamas to pojūčio materialų pagrindą — atitinkamo jutimo organo veiklą.

Kyla klausimas, kokiomis gamtamokslinėmis pažiūromis J. Markvartas rėmėsi? Didžiausio viduramžių medicinos autoriteto K. Galeno pažiūras Renesanso mokslininkai sukritikavo. Dėl to J. Markvartas labiausiai remiasi žinomiausio XVI a. anatomo A. Vezalijaus darbais, mini ištisus Vezalijaus veikalo „Apie žmogaus kūno sandarą“ (*De humani corporis fabrica*) vietas. Iki Vezalijaus buvo remiamasi Galenu ir jo komentatoriais arabais, kurie, kaip ir Galenas, apie žmogaus kūno sandarą daugiausia sprendė iš duomenų, gautų, anatomizuojant beždžiones ir šunis. Dėl to žmogaus kūno anatomijos supratimas buvo iškreiptas, pilnas didžiausių klaidų. Kai Vezalijus ėmė skrosti lavonus, aniems laikams tai buvo didelė naujiena,

⁴ Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 3-2016, p. 10 r.—20 r.

sutraukdavusi į Vezalijaus paskaitas Paduvos universitete 400—500 klausytojų. Galimas daiktas, kad jo klausytojų buvo ir lietuvių — jų nemaža studijavo XVI a. italų universitetuose. Vezalijaus veikalo tikslas — aprašomoji ir topografinė žmogaus anatomija. Jis sudarė žmogaus anatomijos atlasą, tuo metu vadinamą *anatomicae tabulae Vesalii*.

XVII a. pradžioje Vilniaus universitete buvo dėstomos autentiškos A. Vezalijaus pažiuros. J. Markvartas tiksliai nurodo veikalo „Apie žmogaus kūno sandarą“ skyrius, atitinkamas skyrių vietas. Šį veikalą, jame pateiktą žmogaus anatomijos atlasą jis demonstravo studentams, rekomendavo jį studijuoti, o tai rodo šie nurodymai jo paskaitų klausytojams: „žiūrėk Vezalijaus anatomijos lenteles“, „žiūrėk anatomijos lenteles“, „žiūrėk aukščiau minėtas lenteles“⁵ ir pan. Be Vezalijaus, paskaitose dar buvo remiamasi prancūzų Renesanso epochos žymiausio mediko, vadinto „šiuolaikiniu Galenu“, Z. Fernelio darbais, minima jo knyga „Physiologia“ — veikalo *Universa medicina* sudėtinė dalis. Be to, remiantis XVI a. anatomų ir optikų tyrimais, brėžiniais pavaizduotas šviesos sklidimas, regėjimo procesas akyje⁶.

Ne mažiau reikšmingos ir antrosios iki šiol žinomos psichologijos paskaitos, skaitytos Vilniaus universitete⁷. Tai stambus (nuo 213 iki 443 puslapio) paskaitų kursas, rašytas smulkiu braižu. Jis dėstytas XVII a. pradžioje, po 1615 m., nes paskaitose minimas Vilniaus universiteto filosofijos ir teologijos profesoriaus M. Smigleckio veikalas „Apie naujųjų arionų suklydimus“ (*De erroribus Novorum Arianorum*), išleis-

tas 1615 m. Tokie stambūs psichologijai skirti traktatai Lietuvos mokyklose būdavo dėstomi tik XVII a. pirmoje pusėje. Nežinomas šių paskaitų autorius taip pat daug vietas skiria psichinių procesų materialiam pagrindui išaiškinti: remiasi Vezalijaus ir Fernelio, taip pat italų Renesanso mokslininkų — anatomo Dž. Fabricijaus ir mediko Dž. Frakastoro darbais⁸. Kurso autorius buvo susipažinęs su garsaus XVI a. biologo G. Rondele (Rondelet) darbais, mini jo veikalą „Apie pabaisas“⁹. XVI a. mokslininkai dar ne visiškai buvo įveikę Galeno viduramžių koncepcijas, dėl to jų pažiurose būdavo ir fantastinių dalykų, kuriuos kartodavo psichologijos dėstytojai Lietuvos mokyklose.

Abiejų pirmųjų psichologijos paskaitų autoriai buvo plačiai apsiskaitę, susipažinę su antikinės ir viduramžių psichologijos koncepcijomis, kurias išsamiai nagrinėjo: Heraklito, Empedoklio, pitagoriečių, Hipokrato, Demokrito, Epikūro, Lukrecijaus Karo, Platono, Aristotelio, Aleksandro Afrodizijiečio, Augustino, Anzelmo Kenterberiečio, Alberto Didžiojo, Tomo Akviniečio, Dunso Skoto, Avicenos, Averoeso, Avicibrano, Bonaventūros, Joano iš Janduno, Durando, Galeno ir dar kitų. Ypač reikšminga, kad tose psichologijos paskaitose buvo nagrinėjamos italų Renesanso filosofų psichologinės koncepcijos — J. Dzabarelos, Dž. Kardano, F. Pikolaminio, P. Pomponacio, taip pat ispanų empirinės krypties psichologijoje reiškėjo G. Pereiros¹⁰. Žinoma, ne visur šiems autoriams būdavo pritariama, neretai jų pažiūras kritikuodavo. Bet svarbu tai, kad, tegul ir kritikos forma, studentai būdavo supažindinami su Renesanso, o

⁵ Ten pat, p. 13 r.: „Vide anatomicas tabulas Vesalii“.

⁶ Ten pat, p. 97 r. v.

⁷ Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 3—2027.

⁸ Ten pat, p. 254, 275, 277, 281, 332, 343, 414, 420 ir kt.

⁹ Ten pat, p. 320, 321, 371.

¹⁰ F 3—2016, p. 29 v., 99 r., 119 v., 147 r., 150 r. v. F 3—2027, In libros Aristotelis De Generatione, p. 7, 56, 68, 117, 150, 201, 205, 207.

vėliau ir naujųjų laikų psichologinėmis koncepcijomis.

Psichologija mūsų krašto mokyklose atsirado kaip scholastinė psichologija, su visomis jos ydomis ir trūkumais. Tačiau ne tai reikia akcentuoti. Vadovaujantis dialektine metodologija, scholastinėje psichologijoje reikia įžiūrėti problemas, turinčias realių reikšmę. Kadangi medicinos fakulteto jėzuitai neatidarė, tai tikras žinias apie žmogaus kūno sandarą, organų paskirtį ir funkcijas studentai išgirdavo psichologijai skirtose paskaitose, būtent tų dėstytojų, kurie rėmėsi tuometiniais anatomijos, fiziologijos, medicinos, biologijos ir kitais gamtos mokslais. Kai ką iš biologijos studentai sužinodavo, kai gamtos filosofijos kurse aiškino Aristotelio traktatą „Apie atsiradimą ir išnykimą“. Pozityviai psichologijos paskaitų daliai priklauso psichofiziologinės problemos ir tos, dėl kurių polemizavo tomistai ir jų priešininkai — nominalistai, ypač dėl jutimiško ir intelektualinio pažinimo procesų struktūros ir jų tarpusavio santykio. Turimieji psichologijos paskaitų kursai rodo, kad Lietuvos mokyklose buvo Durando ir Okamo pažiūrų šalininkų tais ginčijamais klausimais.

Buvo visokių scholastikos profesorių — ortodoksų ir drąsesniųjų, linkusių

į ieškojimus; šie savo studentus supažindindavo su Renesanso ir naujųjų laikų psichologijos koncepcijomis. Vilniaus universitete atsirasdavo profesorių, kurie nervinius procesus aiškino Dekarto sukurtuoju refleksu modeliu, bet to, ne pirmaisiais dviem trečdaliais refleksu lanko, bet visu refleksu lanko dalyvavimu, pripažįstant grįžtamąjį ryšį.

XVIII a. viduryje prasideda naujas psichologijos mokslo raidos mūsų krašte laikotarpis. Scholastika iš mokyklų palaiapsniui šalinama ir užleidžia vietą naujųjų laikų mokslui. Šis procesas buvo labai reikšmingas psichologijos mokslo raidai Lietuvoje: XVIII a. antroje pusėje psichologija, nors tebelaikoma filosofine disciplina, tačiau jau visiškai savarankiška, o ne gamtos filosofijos kurso dalimi. Iš esmės pakito psichologijos kurso turinys — dėstomos naujųjų laikų psichologijos koncepcijos: Dekarto, Malbranšo, Spinozos, Loko, Leibnico, Volfo ir daugelio kitų. Keliamos naujos problemos, naujai ir sprendžiamos, itin plačiai nagrinėjama psichofiziologija. Žinoma, buvo nemaža ir spekuliatyvių konstrukcijų, tačiau, palyginus su scholastine psichologija, šis laikotarpis — didelis žingsnis į priekį.

VVU Filosofijos istorijos
ir ateizmo katedra

Įteikta
1973 m. spalio mėn.

400-ЛЕТНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ЛИТВЫ

Р. ПЛЕЧКАЙТИС

Резюме

Психологическая наука в Литве зародилась в эпоху феодализма. Впервые с психологией познакомились сыновья литовской феодальной знати, ко-

торые в XIV—XVI вв. обучались в университетах стран Центральной и Западной Европы. Начало психологической науки в Литве связано с учреж-

дением в 1570 г. в Вильнюсе коллегии. С 1571 г. в ней излагалась и схоластическая философия. Психология не была самостоятельной философской дисциплиной, она излагалась в курсе физики отдельным трактатом под названием «О душе», где комментировались психологические сочинения Аристотеля. Насколько известно, эта часть, отведенная психологии, впервые в Литве была изложена студентам коллегии в 1574 г. Первым преподавателем психологии был профессор философии Иоанн Гей (Hay). Сохранилось 26 печатных тезисов по психологии, которые в 1577—1578 гг. в Вильнюсской коллегии защищали студенты во время диспутов. В 1579 г. коллегия была реоргани-

зована в Вильнюсский университет. Первые сохранившиеся лекции по психологии, прочитанные в Вильнюсском университете, датированы 1615—1616 гг. В первой половине XVII в. психология не излагалась спекулятивно, преподаватели искали для психических процессов материальную основу, опираясь на естественнонаучные воззрения ученых эпохи Возрождения -- на труды А. Везалия, Ж. Фернеля, Г. Ронделе, Дж. Фабриция, Дж. Фракасторо. Разбирались психологические воззрения представителей итальянского Возрождения — И. Дзавареллы, Дж. Кардана, Ф. Пиколамини, П. Помпонаци, а также Г. Перейры.

400 HUNDRED YEARS OF THE SCIENCE OF PSYCHOLOGY IN LITHUANIAN SCHOOLS

R. ПЛЕСКАИТИС

Summary

In Lithuania the science of psychology appeared during the feudal system. Those sons of Lithuanian noblemen became acquainted with the science first who studied at the universities of Central and Western Europe in the 14th-16th centuries. The origin of the science of psychology in Lithuania is closely connected with the Vilnius college founded in 1570. Since 1571 scholastic philosophy was taught there. Psychology was not an independent branch of philosophy. The treatise "About the Soul" was delivered as a separate course in physics. During the lectures Aristotle's works on psychology were delivered to the college students first in 1574. Ioannes Hay, Scot professor of philosophy, was the first lecturer on psychology. Twenty-six printed theses on

psychology maintained by the Vilnius college students during disputes in 1577—1578 have reached our days. In 1579 the college was reorganized into the University of Vilnius. The first extant lectures on psychology delivered at the Vilnius University date back to 1615—1616. In the first part of the 17th century psychology was not taught as a speculative science. Lecturers sought a material basis of psychological processes taking into account the views of the following Renaissance scientists — A. Vesalius, J. Fernelius, G. Rondelet, G. Fabricius, G. Fracastoro. Psychological concepts were analysed of the Italian Renaissance representatives: I. Zabarella, G. Cardano, F. Piccolomini, P. Pomponacci, also G. Pereira.